

Jerzy Wowczak*

Współczesna restauracja powojennej rekonstrukcji zabytku

Contemporary restoration of post-war monument reconstruction

Słowa kluczowe: historia konserwacji zabytków, architektura muzeów

Key words: history of monument conservation, museum architecture

„Nawoływano u nas wszędzie i wobec każdego, że przy odnawianiu zabytku nie wolno niczego dodawać, co by nie było w zgodzie z duchem pomnika... po upływie doświadczeń urobiono zasadę, że do zabytku niczego nie można dodawać właśnie w duchu zabytku...”

Jan Sas-Zubrzycki
Styl polski – Styl Narodowy
Lwów 1922, s. 40

“It was generally expected, everywhere and of everyone, that while renovating a monument nothing should be added that did not agree with the spirit of the monument... After some experience a principle was established that nothing should be added to a monument that agreed with the spirit of the monument...”

Jan Sas-Zubrzycki
Polish style – National Style
Lviv 1922, p. 40

W latach 2014–2018 zaproszeni przez firmę KB-Projekty projektowaliśmy i nadzorowaliśmy przebudowę zespołu budynków Muzeum Warszawy tworzących pierzeję od strony Dekerta przy Rynku Starego Miasta w Warszawie¹ (ryc. 1).

Można zaryzykować twierdzenie, że tych 11 kamienic stojących w samym sercu Starówki to szczególnie przykładowo specyficznie polskich w swoim charakterze działań konserwatorskich, na które składa się doświadczenie utraty substancji zabytkowej w wyniku kataklizmu wojennego. Dodatkowo w przypadku tej lokalizacji odzwierciedlenie znajdują idee konserwacji zgodnej z epoką powstania zabytku, które były od dziesięcioleci przedmiotem sporów w środowisku.

Dla wprowadzenia w zagadnienie krótko przypomnijmy, o co w tych polemikach chodziło.

Spór o doktrynę konserwatorską miał wiele odsłon, o których pisali m.in. Jerzy Frycz, Marian Arsyński, Paweł Dettloff². Już kompromis stylistyczny dokonany przez Tomasza Prylińskiego w restaurowanych Sukienicach (1875–79) można sprowadzić do kwestii, czy właściwa jest purystyczna restauracja zabytku w duchu

In the years 2014–2018, we were invited by the KB-Projekty company to design and supervise the remodeling of the building complex of the Museum of Warsaw making up the frontage on the side of Dekert Street at the Old Town Market Square in Warsaw¹ (fig. 1).

One could risk claiming that those 11 tenement houses standing in the very heart of the Old Town constitute a unique example of specifically Polish conservation treatment resulting from the experience of losing the historic substance as a consequence of war ravages. Additionally, this location reflects the ideas of conservation in accordance to the epoch when the monument was created, which has been the subject of controversy in the professional milieu for decades.

Let us briefly recount what the debate was all about.

The discussion concerning the conservation doctrine had several stages which were described by e.g. Jerzy Frycz, Marian Arsyński, Paweł Dettloff². Even the stylistic compromise reached by Tomasz Pryliński in the restored Cloth Hall (1875–79) can be boiled down to the question whether the purist restoration of a monument in the spirit of the epoch when it was created was

* dr n. hum., mgr inż. arch., Autorska Pracownia Projektowa

* dr n. hum., mgr inż. arch., Author's Designing Office

Cytowanie / Citation: Wowczak J. Contemporary restoration of post-war monument reconstruction. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2019;59:124-132

Otrzymano / Received: 12.05.2019 • **Zaakceptowano / Accepted:** 20.07.2019

doi:10.17425/WK59POSTWAR

Ryc. 1. Kamienice strony Dekerta przy Rynku Starego Miasta w Warszawie, fot. Marcin Czechowicz, własność Muzeum Warszawy

Fig. 1. Tenement houses on the Dekerta side by the Old Town Market Square in Warsaw, photo: Marcin Czechowicz, property of the Museum of Warsaw

epoki, w której powstawał. W ówczesnej prasie toczył się spór pomiędzy zwolennikami szkoły Viollet-le-Duca (Józef Łepkowski, Władysław Łuszczkiewicz) a wyznawcami zasady zachowania „*status quo*” – różnorodności stylistycznej i niezatrącania nawarstwień (Paweł Popiel)³. Dzisiaj często zapominamy, że u zarania sporu i w ogóle polskiej myśli konserwatorskiej było zdarzenie tragiczne, jakim był wielki pożar Krakowa w 1850 r. i wyzwanie odbudowy straconych w wyniku kataklizmu zabytków.

Spór osiągnął apogeum w związku z odbudową Wawelu. To z jej powodu polscy konserwatorzy weszli w polemiczne starcie z przewodniczącym Centralnej Komisji do Spraw Opieki nad Zabytkami Maksem Dvořákem⁴. Na gruncie krakowskim przeciwstawne stanowiska reprezentowali Józef Muczkowski i Klemens Bąkowski⁵. Okres polemiczny wydawał się być zamknięty tezami i podsumowaniem z I Zjazdu Miłośników Zabytków Ojczystych w Krakowie (1911), na którym potępione zostały jako niewłaściwe wszelkie działania adaptacyjne przy zabytku „ujednolicające” jego wyraz, a w efekcie fałszyfikujące dzieło⁶. Sprzeciwiający się restauracji w „*duchu epoki*” musieli zrezygnować ze swoich pryncypialnych stanowisk po zniszczeniach I wojny światowej. W roku 1920 Ministerstwo Sztuki i Kultury wydało broszurę *Opieka nad zabytkami i ich konserwacja*. Pojawia się w niej termin „*restitucja*” i uznaje się *restitucję* za tożsamą z konserwacją⁷. W okresie II Rzeczypospolitej odbudowa w duchu epoki została usankcjonowana przez autorytety, a wobec kataklizmów wojennych dopuszczona nawet w Karcie Ateńskiej. „W przypadku, gdy restauracja okazuje się niezbędna w wyniku degradacji lub destrukcji, konferencja zaleca respektowanie dzieła historycznego i artystycznego przeszłości nie wykluczając stylu żadnej epoki”⁸ (Karta Ateńska, 1931). Po II wojnie światowej wobec konieczności odbudowy kraju spory straciły na znaczeniu. Prowadzona w ustroju socjalistycznym przez profesora Jana Zachwatowicza odbudowa zabytków stolicy zakładała rekonstrukcję w duchu najlepszego okresu zabytku, szacunek wobec relikwów i przewidywała miejsce dla sztuki współczesnej. Mamy wrażenie, że zatoczyło się koło historii, wobec kataklizmu wojennego konserwatorzy z w. XX przyjęli postawę podobną do tej, jaką przyświecała Teofilowi Żebrowskiemu i Karolowi Kremerowi przy odbudowie spalonego Krakowa w 1850 r.

correct. At that time the press reported the discussion between the supporters of the Viollet-le-Duc school (Józef Łepkowski, Władysław Łuszczkiewicz) and those who believed in preserving the “*status quo*” – the stylistic variety and maintaining accumulated layers (Paweł Popiel)³. Today we often forget that the debate and the Polish idea of conservation was the consequence of a tragic event, namely the great fire of Krakow in 1850 and the challenge of rebuilding the monuments lost in the cataclysm.

The debate reached its apogee during the rebuilding of Wawel Castle. It was the reason why Polish conservators entered into a polemic with the President of the Central Commission for the Protection of Monuments, Max Dvořák⁴. In Krakow Józef Muczkowski and Klemens Bąkowski⁵ represented the opposite views. The polemic period seemed to have ended with the theses and conclusions from the I Convention of Enthusiasts of Native Monuments in Krakow (1911), in which all adaptation treatment of a monument that ‘standardised’ its appearance and consequently falsified the artwork was condemned as inappropriate⁶. Those opposing the idea of restoration following ‘the spirit of the epoch’ had to give up their principled positions after the destruction of World War I. In 1920, the Ministry for Art and Culture published a brochure *Protection of monuments and their conservation*. The term ‘restitution’ appeared there and that restitution was considered identical to conservation⁷. During the II Republic rebuilding in the spirit of the epoch was sanctioned by authorities, and in the face of war ravages was accepted even in the Charter of Athens. “In the case when restoration is inevitable as a result of degradation or destruction, the conference recommends respecting the historic and artistic work of the past not excluding a style of any epoch”⁸ (Charter of Athens, 1931). After World War II, the disagreements lost their importance in view of the necessity to rebuild the country. Rebuilding the monuments in the capital carried out under the socialist regime by Professor Jan Zachwatowicz involved reconstruction in the spirit of the heyday of a monument, respect for relics, and anticipated space for modern art. We have an impression that the wheel of history made a full turn and, after the ravages of war the 20th-century conservators adopted an attitude similar to that motivating Teofil Żebrowski and Karol Kremer while rebuilding burnt Krakow in 1850.

THE FIRST CONSERVATION OF TENEMENT HOUSES UNDERTAKEN BY THE ASSOCIATION FOR THE PROTECTION OF THE MONUMENTS OF THE PAST

Conservation of the tenement houses on the Dekerta side has been thoroughly researched and their description can be found in two books: by Stanisław Żaryn *Thirteen Old Town tenement houses* and by Małgorzata Popiołek *From a tenement house to a museum*⁹. We would like to highlight the scale of that

PIERWSZA KONSERWACJA KAMIENIC PODJĘTA PRZEZ TOWARZYSTWO OPIEKI NAD ZABYTKAMI PRZESZŁOŚCI

Konserwacje kamienic po stronie Dekerta są dzisiaj dobrze przebadane i ich opis znajdujemy w dwóch książkach: Stanisława Żaryna *Trzyście kamienic staromiejskich* i Małgorzaty Popiołek *Od kamienicy do muzeum*⁹. Zaakcentujemy tylko skalę tamtych konserwacji, kierując zainteresowanych do tych znakomitych publikacji.

Nie powinien nam umknąć fakt, że zespół był przedmiotem działań konserwatorskich już od początku XX wieku. Starówka warszawska po 100 latach zaborów zdeprecjonowana do podrzędnej dzielnicy jednego z miast wielkiego imperium mimo wartości historycznej nie przedstawiała niczego atrakcyjnego ponad malowniczość (ryc. 2). Szansą dla odnowy Starówki była zamiana jej funkcji z mieszkaniowej na bardziej reprezentacyjną. Takim pionierskim przedsięwzięciem, wpisanym w program sanacji Starówki, była społeczna inicjatywa zrzeszonych w warszawskim Towarzystwie Opieki nad Zabytkami Przeszłości dotycząca wykupienia kamienicy Baryczków przy Rynku Starego Miasta nr 32 i adaptacji jej dla potrzeb tej instytucji. W tamtej restauracji były działania w zakresie dokumentacji substancji zabytkowej, konserwacji polichromii, wymiany i wzmacniania elementów konstrukcyjnych, jak i rewaloryzacji układu przestrzennego.

KAMIENICE STRONY DEKERTA – RESTAURACJA OKRESU MIĘDZYWOJENNEGO

W 1928 r. w rocznicę odzyskania niepodległości wykonano polichromie elewacji kamienic¹⁰ (ryc. 3). Niejako pobocznym, ale z punktu widzenia dalszych losów zespołu istotnym efektem była inwentaryzacja architektoniczna wykonana przez studentów Politechniki w Zakładzie Architektury Polskiej pod kierunkiem Oskara Sosnowskiego¹¹. Rewaloryzacja stanowiła też swoisty poligon doświadczalny dla konserwatorów różnych dyscyplin. W latach 30. kolejne dwie kamienice nr 34 i 36 adaptowano na cele Muzeum Dawnej Warszawy. W roku 1938 Stanisław Hempel (1892–1954) wzmocnił strop nad pierwszym piętrzem w kamienicach Kleinpoldowskiej i Pod Murzynkiem z zachowaniem autentycznych belkowań i sufitów z cenną polichromią na drewnianych belkach i deskach stropowych¹². Prace były prowadzone również w czasie okupacji (ryc. 4).

REKONSTRUKCJA W RAMACH ODBUDOWY STOLICY

Druga konserwacja w ramach Wielkiej Odbudowy Starego Miasta była również spektakularna, mimo że wydawać by się mogło, iż zagubi się w ogromie akcji odbudowy kraju po zniszczeniach wojennych. Niezwykle szczęśliwy fakt ocalenia chronionych żelbetowymi stropami profesora Hempla polichromii na wypalonym

konserwacji, referring the interested to those excellent publications.

We should not ignore the fact that the complex has been the object of a conservation treatment since the beginning of the 20th century. After 100 years of occupation, the Old Town in Warsaw, deprecated to an inferior quarter in one of numerous cities of a great empire, despite its historic value was merely picturesque (fig. 2). A chance for its renewal was changing the residential function of the Old Town to more formal. Such a pioneer undertaking inscribed in the reform programme of the Old Town was the public initiative of members of the Warsaw Association for the Protection of the Monuments of the Past to purchase the Baryczka tenement house at 32 Old Town Market Square and to adapt it for the needs of that institution. That restoration involved documenting the historic substance, conservations of polychromes, replacing and reinforcing structural elements, as well as the restoration of the spatial layout.

TENEMENT HOUSES ON THE DEKERTA SIDE – RESTORATION IN THE INTER-WAR PERIOD

In 1928, on the anniversary of regaining independence the polychromes on the elevations of tenement houses were restored¹⁰ (fig. 3). A side effect, though significant from the viewpoint of the further fate of the complex, was the architectonic inventory carried out by students of the Polytechnics at the Unit of Polish Architecture under the supervision of Oskar Sosnowski¹¹. The restoration also constituted a kind of testing ground for conservators in various fields. In the 1930s the next two tenement houses no 34 and 36 were adapted to house the Museum of Old Warsaw. In 1938, Stanisław Hempel (1892–1954) reinforced the floor above the first storey in the Kleinpold and ‘Pod Murzynkiem’ tenement houses while preserving the authentic beams and ceilings with valuable polychrome decorations on the wooden beams and planks¹². The work continued also during the Nazi occupation (fig. 4).

RECONSTRUCTION WHILE REBUILDING THE CAPITAL

The second conservation during the Great Rebuilding of the Old Town was also spectacular, even though it seemed that it would be lost among the vast rebuilding of the country from the ravages of war. The fortunate fact that the polychromes, protected by reinforced-concrete floors designed by Professor Hempel, survived among the burnt out ruins of Warsaw, raised the importance of the preserved fragment of the building complex. Because of their location at the Old Town Market Square the objects, published on thousands of photographs, began to serve in public reception as symbols of both the destruction and rebuilding of the capital; and we have an impression that they have remained as such in people’s memory even though 70 years have passed. The reconstruction of the housing block on the north

Ryc. 2. Attyka kamienicy Falkiewiczowskiej, Rynek Starego Miasta 28 stan sprzed 1917, źródło: S. Żaryn, *Trzyńaście kamienic staromiejskich*, s. 35

Fig. 2. Attic wall in the Falkiewicz tenement house, 28 Old Town Market Square, state before 1917, source: S. Żaryn, *Trzyńaście kamienic staromiejskich*, p. 35

Ryc. 4. Polichromowany strop w kamienicy Baryczków, fot. Józef Kościeszka-Jaworski, źródło: M. Popiołek, *Od kamienicy do muzeum...*, il. 11

Fig. 4. Polychrome ceiling in the Baryczka tenement house, photo: Józef Kościeszka-Jaworski, source: M. Popiołek, *Od kamienicy do muzeum...*, Fig. 11

Ryc. 3. Kamienice po stronie Dekerta po wykonaniu polichromii w 1928 r., źródło: M. Popiołek, *Od kamienicy do muzeum...*, il. 14

Fig. 3. Tenement houses on the Dekerta side after painting the polychromes in 1928, source: M. Popiołek, *Od kamienicy do muzeum...*, Fig. 14

morzu ruin Warszawy podniósł rangę zachowanego fragmentu zespołu budynków. Z racji lokalizacji przy Rynku Starego Miasta obiekty publikowane w tysiącach

Ryc. 5. Warszawa Stare Miasto, strona Dekerta, fotografia prasowa z 1945 r. źródło: zbiory autora

Fig. 5. Warsaw Old Town, the Dekerta side, press photograph from 1945; source: author's collection

side of the Market Square was supervised by Stanisław Żaryn¹³. The work was based on the preserved collection of pre-war inventory sketches and the architect's own research (fig. 5).

In the case of the Dekerta side, it was decided to reconstruct it with slight alterations in relation to the interior arrangement of the tenement houses. The project and its simultaneous realisation sparked conflict

fotografii, w odbiorze społecznym zaczęły pełnić rolę symbolu zniszczenia i zarazem odbudowy stolicy w ogóle i odnosimy wrażenie, że mimo upływu 70 lat, w pamięci pokoleń trwają w tej roli do dziś. Rekonstrukcję bloku zabudowy po północnej stronie Rynku prowadził Stanisław Żaryn¹³. Prace były poparte zachowanym zbiorem przedwojennych rysunków inwentaryzacyjnych i badaniami własnymi architekta (ryc. 5).

W przypadku strony Dekerta zdecydowano się na rekonstrukcję z niewielkimi zmianami w odniesieniu do układu wnętrza kamienic. Projekt i jednoczesna realizacja nie obyły się bez konfliktu pomiędzy muzealnikami dążącymi do uzyskania otwartych przestrzeni wystawieniowych a konserwatorami, którzy chronili wartości historyczne obiektu, dobrze udokumentowane przed wojną. Przestrzeń dopełniona została detalem architektonicznym, autentyczne fragmenty o wartości relikwów otoczono ochroną i eksponowano. Zespół Żaryna zdecydował się na nowe fragmenty obiektu, wcześniej nieistniejące w takiej formie schody, okna i oficyny potraktować zgodnie z doktryną znaną z poprzedniego wieku w duchu epoki, wskazując za właściwe elementy gotyckie (w obszarach piwnic i niektórych sieni), renesansu (attyki, detale nadproży, drzwi) i baroku. Ta eklektyczna maniera projektowania nawiązywała do skali miejsca i odwoływała się do romantycznej w swoim charakterze malarskości. W miejscach, gdzie brakowało historycznych wzorców, zaprojektowano detal stosując tradycyjne techniki, ale z wyrazem już współczesnym. I tak otrzymaliśmy dodatkową wartość. Działający przy obiekcie rzemieślnicy i artyści tworzyli zgodnie ze zmianami w sztuce charakterystycznymi dla epoki. Możemy tu zauważyć zarówno detal w charakterze socrealistycznym, jak i znakomite wzory czasu odrealizowania – modernizmu wczesnych lat 60. (ryc. 6).

RESTAURACJA Z LAT 2011–2018

Muzeum pełniło swoją funkcję edukacyjną przez 50 lat, w końcu zużyła się infrastruktura budynku i okazało się, że obiekt nie odpowiada współczesnym oczekiwaniom stawianym jednostkom muzealnym. Wcześniej zmienił się znacząco status zabytku. Przede wszystkim wpis na listę UNESCO z roku 1980 podniósł działania konserwatorskie z lat 50. do rangi wielkiej wartości. Elementy dodane w czasie rekonstrukcji kamienic to przykład działań, które w konsekwencji doprowadziły do wpisu na listę Światowego Dziedzictwa, zważywszy że wpis wbrew doktrynie zapisanej w Karcie Weneckiej. Działania konserwatorskie Żaryna należało uznać za wartość przystającą, spójną z zachowanymi autentycznymi fragmentami. Pierwsze prace konserwatorskie w obrębie piwnic były prowadzone w latach 2011–2014. Nasz zespół projektowy został doproszony do jednostki wiodącej, jaką jest doświadczone biuro konstrukcyjne kierowane przez dr. Stanisława Karczmarczyka i dr. Wiesława Berezę. Zanim przystąpiliśmy do projektu, dysponowaliśmy już projektem prac konserwatorskich i restauratorskich opracowanym przez Janusza Mroza i Kamilę Wojtowicz, oraz programem prac konserwator-

between museologists who wanted to acquire open exhibition space, and conservators who protected the historic value of the object so well documented before the war. The space was complemented with architectural details; authentic fragments of relic value were carefully preserved and displayed. Żaryn's team decided that the new fragments of the object, which previously did not exist in such forms i.e. stairs, windows and annexes, should be treated in the spirit of the epoch, in accordance to the doctrine from the previous century, indicating Gothic (in the cellars and some vestibules), Renaissance (attics, lintels and doors) and Baroque elements as appropriate. That eclectic designing manner alluded to the scale of the place, referred to the romantic character of its picturesqueness. In places where historic models were missing, details were designed using traditional techniques with a modern expression. And thus we acquired an additional value. Craftsmen and artists working on an object created their pieces in accordance to the changes in art characteristic for the epoch. We can observe here both social-realist details and excellent models from the release period – the modernism of the early 1960s (fig. 6).

RESTORATION FROM THE YEARS 2011–2018

The Museum served its educational function for 50 years, but finally the building infrastructure wore out and it appeared that the object did not meet the contemporary demands of museum units. Earlier the status of a monument had significantly changed. Primarily, its inscription in the UNESCO List in 1980 added a great value to the conservation treatment carried out in the 1950s. Elements added in the course of the reconstruction of the tenement houses are examples of treatment which resulted in their inscription in the World Heritage List, even against the doctrine recorded in the Charter of Venice. Żaryn's conservation treatment had to be acknowledged as the value consistent with the preserved authentic fragments. The first conservation treatment in the cellars was conducted in the years 2011–2014. Our designing team was asked to join the leading unit, namely the experienced construction office supervised by dr Stanisław Karczmarczyk and dr Wiesław Bereza. Before we joined the project, we had already had the project of conservation and restoration work prepared by Janusz Mroz and Kamila Wojtowicz, as well as the programme of conservation work "Three polychrome floors in the Kleinpold tenement house...", prepared by the team of Agnieszka Zalewska. We identified the problem and submitted a consistent vision to the investor for evaluation (fig. 7).

We had to deal with several accumulated layers: the authentic layer which fortunately survived the ravages of war – the most valuable relic value; the conservation layer – a preserved example of a conservation technique invisible for laymen but known and published in professional textbooks. We had well preserved conservation art

Ryc. 6. Muzeum Historii Warszawy, Sala powstania listopadowego lata 60. XX w. źródło: M. Popiołek, *Od kamienicy do muzeum...*, il. 65
 Fig. 6. *Museum of the History of Warsaw, Room of the November Uprising, the 1960s*; source: M. Popiołek, *Od kamienicy do muzeum...*, Fig. 65

Ryc. 7. Strop polichromowany w Muzeum Warszawy, źródło: A. Zalewska „Trzy stropy polichromowane w kamienicy Kleinpoldowskiej...”, Sulejówek 2013
 Fig. 7. *Polychrome ceiling in the Museum of Warsaw*, source: A. Zalewska „Trzy stropy polichromowane w kamienicy Kleinpoldowskiej...”, Sulejówek 2013

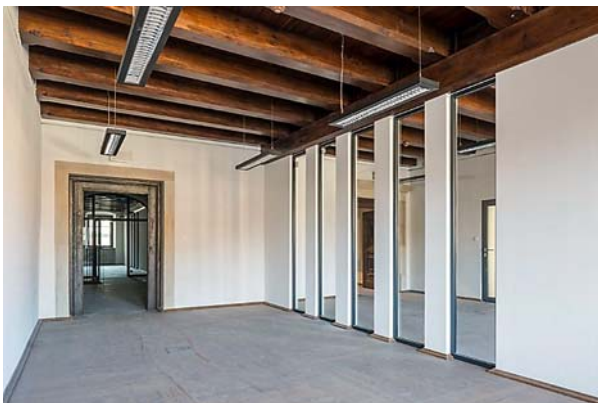
Ryc. 8. Muzeum Warszawy, klatka schodowa kamienicy Baryczków, 2018, fot. Marcin Czechowicz, własność Muzeum Warszawy
 Fig. 8. *Museum of Warsaw, the stairwell in the Baryczka tenement house*, 2018, photo: Marcin Czechowicz, property of the Museum of Warsaw

Ryc. 9. Muzeum Warszawy, klatka schodowa kamienicy Baryczków, 2018, fot. Marcin Czechowicz, własność Muzeum Warszawy
 Fig. 9. *Museum of Warsaw, the stairwell in the Baryczka tenement house*, 2018, photo: Marcin Czechowicz, property of the Museum of Warsaw

Ryc. 10. Muzeum Warszawy, podwórzec, fot. Marcin Czechowicz, 2018, własność Muzeum Warszawy
 Fig. 10. *Museum of Warsaw, inner yard*, photo: Marcin Czechowicz, 2018, property of the Museum of Warsaw

Ryc. 11. Muzeum Warszawy, pomieszczenia biurowe, 2018, fot. Marcin Czechowicz, własność Muzeum Warszawy

Fig. 11. Museum of Warsaw, office rooms, 2018, photo: Marcin Czechowicz, property of the Museum of Warsaw

skich „Trzy stropy polichromowane w kamienicy Klempoldowskiej...”, opracowanym przez zespół Agnieszki Zalewskiej. Rozpoznaliśmy problem i poddaliśmy spójną wizję pod ocenę inwestora (ryc. 7).

Mieliśmy do czynienia z kilkoma nawarstwieniami: warstwą autentyczną, szczęśliwie ocalałą z pożogi wojennej – najcenniejszą wartością reliktową; warstwą konserwatorską – zachowanym przykładem techniki konserwatorskiej, niewidocznym dla osób postronnych, ale znanym i upublicznionym w podręcznikach. Mieliśmy przede wszystkim dobrze zachowaną sztukę konserwatorską z lat 50., wartość artystyczną i dzisiaj również historyczną (ryc. 8). Po dokonaniu swoistej waloryzacji stanęliśmy przed problemem, jak wprowadzić nowe elementy oczekiwane przez użytkownika. Rozpatrywaliśmy je w kilku grupach tematycznych w zależności od stopnia złożoności problemu. Zadaszenia i dachy, pochylnie dla osób niepełnosprawnych, toalety, biura, nowe stopnie i poręcze, nowe ściany wewnętrzne, elementy ruchome. Dodatkowo elementy instalacji wewnętrznych, przede wszystkim wentylacji i słaboprądowych związanych z funkcjonowaniem i bezpieczeństwem zarówno użytkowników, jak i zbiorów. Bez wahania przyjęliśmy zasadę ukrycia w maksymalnym stopniu instalacji technicznych (ryc. 9). Postawiliśmy sobie pomocnicze pytanie: na czym polega sukces konserwacji Stanisława Żaryna? Odkryliśmy, że odpowiedzialny za to jest sposób traktowania tworzywa przez naszych poprzedników. Nazwaliśmy to „upodmiotowieniem materiału”. Elementom nadana była odpowiednio bogata forma. Obiekty czy to kute, czy spawane, czy wycinane, ewentualnie frezowane z metalu czy z kamienia dążyły do dekoracyjności, powściągliwej, ale zawsze dekoracyjności. Zdawaliśmy sobie także sprawę z tego, że przez czas trwania w latach po epoce socrealistycznej raziły dozą anachronizmu, a na pewno nie były w modzie. Dystans czasu pozwolił na odkrycie ich niezaprzeczalnych wartości estetycznych. Żaden z używanych materiałów nie występował sam, odseparowany, kamieniarka była w dialogu z elementami stalowymi, stal z drewnem – poręcz dążyła za kształtem dłoni itd., itd. Ten dialog materiałów ze sobą i z użytkownikiem prowadził do skupienia uwagi i spowolnienia

Ryc. 12. Muzeum Warszawy, podworec, 2018, fot. Marcin Czechowicz, własność Muzeum Warszawy

Fig. 12. Museum of Warsaw, inner yard, 2018, photo: Marcin Czechowicz, property of the Museum of Warsaw

from the 1950s, of artistic and now also historic value (fig. 8). After conducting a sort of valorisation, we had to face the problem how to introduce new elements expected by the user. We considered them in several thematic groups according to the degree of the complexity of the problem: roofing, ramps for the disabled, toilets, offices, new steps and railing, new interior walls and movable elements; moreover, elements of interior installations, primarily air conditioning and low-current ones related to the functioning and safety of both users and collections. We did not hesitate to approve of the rule that all technical installations have to be maximally concealed (fig. 9). We asked another question: what was the success of Stanisław Żaryn’s conservation based on? We discovered that the answer was the way our predecessors had treated materials. We called it “empowerment of material”. Elements were given a suitably lavish form. Whether wrought or welded, cut or possibly milled in metal or stone, objects were meant to be decorative, even if in a very subdued way. We also realised that for years, after the socialist-realism epoch, they were offensive in their anachronism and certainly were unfashionable. The passage of time allowed for discovering their unquestionable aesthetic value. None of the used materials were on their own, separate; stonework was in the dialogue with steel elements, and steel with wood – the railing followed the shape of a hand etc. That dialogue of materials with one another and with the user led to focusing attention and inhibiting perception, to reflec-

percepcji, do refleksji. Rezygnacja z oczywistości, ten odległy od modernistycznego zawołania „mniej znaczy więcej” sposób projektowania stanowi o wyjątkowości. Podjęliśmy to wyzwanie wpisania się w logikę zastanych zdarzeń. Zadaszenia podwórek przedstawiliśmy na tyle przekonująco, że Inwestor zaaprobował je z właściwym sobie wahaniem (ryc. 10). Dialog stali z drewnem w elementach podpór, niecodzienny i nieczytelny układ konstrukcyjny gubiący schemat nośny, a podążający za modulem i proporcją, znalazł zrozumienie i ostatecznie akceptację. Jedynie projektantom jest znany wysiłek, jakiego wymagało wpisanie tych rytmicznych, uporządkowanych płaszczyzn w zastaną geometrię ścian, dachów, gzymsów kształtowanych przez ekipę Żaryna zgodnie z romantyczną – malarską manierą ładnych widoków. Proces projektowy nie skończył się wraz z przekazaniem dokumentacji, już w trakcie prowadzenia prac budowlanych prowadzonych przez firmę Castellum z Wrocławia rozstrzygnięto konkurs na aranżację wystawy, zaczął się kolejny trudny czas kompromisów. W końcowym efekcie obroniliśmy nasz projekt z pozycji prawa autora do decydowania o ostatecznym wyglądzie dzieła. A elementy wnętrza przypisane wystawie przybrały kolejną, tym razem skrajnie obojętną formę podporządkowaną swojej służebnej względem eksponatu roli (ryc. 11, 12). Fotografie zamieszczone w artykule udostępniło Muzeum Warszawy, za co autor składa Dyrekcji serdeczne podziękowania.

Resignation from being obvious, that manner of designing so distant from the modernist motto “less means more” determined its uniqueness. We accepted the challenge to fit into the logic of past events. We presented roofing over the yards so convincingly that the Investor approved it after due consideration (fig. 10). The dialogue between steel and wood in elements of supports, unusual and unclear construction layout losing the load-bearing scheme while following the module and proportion, was understood and finally approved. Only the designers know how much effort it took to fit those rhythmic, ordered planes into the existing geometry of walls, roofs, and cornices shaped by Żaryn’s team according to the romantic manner of picturesque views. The designing process did not end with handing over the documentation; already during the construction work carried out by the Castellum Company from Wrocław a competition for the arrangement of the exhibition was resolved, and another difficult period of reaching a compromise began. Eventually, we defended our project using the authors’ prerogative to decide on the final appearance of their work. And interior elements attributed to the exhibition acquired another, this time entirely neutral form subordinate to its role – ancillary to the exhibit (fig. 11, 12). Photographs in the article were made available by the Museum of Warsaw, for which the author would like to thank the Museum Management.

- ¹ Zespół projektowy w składzie: architektura: Ewa Wowczak, Jerzy Wowczak, konstrukcje: Stanisław Karczmarczyk, Wiesław Bereza, instalacje sanitarne: Paweł Budzyński, Marta Ciesielska, Andrzej Ciesielski, instalacje elektryczne: Andrzej Nowak, Jacek Balana.
- ² J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795–1918*, Warszawa 1975; M. Arszczyński, *Idea, pamięć troska. Rola zabytków w przestrzeni społecznej i formy działań na rzecz ich zachowania od starożytności do połowy XX wieku*, Malbork, 2007; P. Dettloff, *Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce w latach 1918–1930 teoria i praktyka*, Kraków 2008.
- ³ W. Łuszczkiewicz, *Wskazówka dla utrzymania kościołów, cerkwi i przechowywania tamże zabytków przeszłości*, Kraków 1869; idem, *Poradnik dla zajmujących się utrzymaniem i restauracją kościołów i sprzętów kościelnych*, Warszawa 1887; J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków...*, s. 136; idem, *Neogotyki i restauracja zabytków w Polsce*, [w:] *Sztuka 2 połowy XIX wieku, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki Łódź*, listopad 1971, Warszawa 1973, s. 180; Z. Beiersdorf, *Konserwacja Krakowa sprzed 100 laty*, [w:] red. Małecki J.M., *Kraków przed stu laty*, Kraków 1998 (Rola Krakowa w dziejach narodu, t. 17), s. 80.
- ⁴ J. Krawczyk (red.), *Wokół Wawelu. Antologia tekstów z lat 1901–1909*, Warszawa 2012.
- ⁵ J. Muczkowski, *Jak konserwować zabytki przeszłości*, „Architekt” 1904, z. 8 i 9; K. Bąkowski, *O konserwacji zabytków przeszłości*, „Architekt” 1905, z. 3, szp. 33–46.

- ⁶ W. Krzyżanowski, *Zjazd miłośników ojczyźtych zabytków sztuki i historii*, „Architekt” 1911, z. 7, s. 101–104; idem, *Pamiętnik pierwszego zjazdu miłośników...*, Kraków 1912.
- ⁷ P. Dettloff, op. cit., s. 108.
- ⁸ „Postanowienia konferencji w Atenach w 1931 r. Konkluzje ogólne, I Doktryny – ogólne zasady”. Konferencja miała miejsce w dniach 21–30 października 1931 (tłum. K. Pawłowski). Wprowadzona została w obieg Zaleceniem Zgromadzenia Ligi Narodów z dnia 10 października 1932.
- ⁹ S. Żaryn, *Trzyście kamienie staromiejskich*, Warszawa 1972; M. Popiołek, *Od kamienicy do muzeum*, Warszawa 2016.
- ¹⁰ M. Popiołek, op. cit., il. 14.
- ¹¹ S. Żaryn, op. cit., il. 69.
- ¹² Stanisław Hempel (1892–1954), profesor, polski inżynier konstruktor. Kierownik Katedry Konstrukcji Drewnianych na Politechnice Warszawskiej. Pracownik Biura Odbudowy Stolicy, autor wielu nowatorskich rozwiązań konstrukcji żelbetonowych, autor wielu publikacji. Współpracował z awangardowymi architektami polskimi lat 30. XX w. Z. Janota Bzowski, *Dzieje rodziny Hempelów*, Warszawa 1987; H. Syrkus, *Ku idei osiedla społecznego*, Warszawa 1976, s. 94.
- ¹³ Stanisław Żaryn (1913–1964) architekt, urbanista i konserwator zabytków. Żołnierz Narodowej Organizacji Wojskowej, Armii Krajowej, uczestnik Powstania Warszawskiego. Za ukrywanie rodziny żydowskiej odznaczony medalem „Sprawiedliwi wśród Narodów Świata”. G. Górny, *Sprawiedliwi. Jak Polacy ratowali Żydów przed Zagładą*, Warszawa 2013.

Streszczenie

Muzeum Warszawy zajmuje 11 kamienic przy Rynku Starego Miasta w Warszawie. Już w 1911 r. jedna z nich była rewaloryzowana przez Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości z przeznaczeniem na jego siedzibę. Po 1945 r. zespół tych kamienic odbudowano i przeznaczono na Muzeum Historii Warszawy. Projekt i nadzór nad pracami prowadził Stanisław Żaryn. Odbudowa warszawskiej starówki była koniecznością, politycznie i społecznie usprawiedliwioną zniszczeniami II wojny światowej. Generacje konserwatorów czerpały z wiedzy i doświadczeń konserwatorów XIX wieku odbudowujących Wawel, restaurujących Sukiennice czy odbudowujących krakowskie kościoły po pożarze z 1850 r. Decyzje o sposobie odbudowy stolicy purysty konserwacji z początku XX w. określiliby jako falsyfikowanie, ale to dzięki tym decyzjom konserwatorskim zespół staromiejski w Warszawie został wpisany na światową listę dziedzictwa UNESCO. W 2015 r. przystąpiono do kolejnej restauracji obiektów. Artykuł przedstawia historię działań konserwatorskich na przestrzeni 100 lat wobec zespołu będącego częścią przestrzeni zabytkowej ważnej dla historii polskiej konserwacji. Przedstawia również wyzwania konserwatorskie wynikające z oczekiwań muzealników i prezentuje efekt końcowy.

Abstract

The Museum of Warsaw occupies 11 tenement houses at the Old Town Market Square in Warsaw. Already in 1911, one of them was renovated by the Association for the Protection of the Monuments of the Past to become its headquarters. After 1945, the tenement house complex was rebuilt to house the Museum of the Warsaw History. Stanisław Żaryn prepared the project and supervised the work. The reconstruction of the Old Town in Warsaw was a necessity justified politically and socially by the destruction during World War II. Generations of conservators drew on the knowledge and experience of the 19th-century conservators who rebuilt Wawel Castle, restored the Cloth Hall or rebuilt churches in Krakow after the fire in 1850. Conservation purists from the beginning of the 20th century would describe the decisions on the manner of rebuilding the capital as falsifying, but it was thanks to those conservation decisions that the Old Town complex in Warsaw was inscribed in the UNESCO World Heritage List. In 2015, another restoration of those objects was undertaken. The article presents the history of conservation treatment within a period of 100 years in regard to the complex that has been a part of a space important for the history of Polish conservation. It also presents conservation challenges resulting from the expectations of museologists, and presents the final effect.